

Печатать

Закрывать

Нове чи призабуте старе?

Автор : Юрій Мицик

06 лютого 14:02

У школах радянської доби викладалась історія СРСР (насправді – історія Росії), у вузах — історія КПРС...

У школах радянської доби викладалась історія СРСР (насправді – історія Росії), у вузах — історія КПРС. Історія України була присутня у шкільних програмах «про людське око». Ситуація змінилася у 1991 році після проголошення Української держави, хоча вчителі не мали навіть найпростіших підручників. І все ж проблему досить швидко вирішили: за 17 років незалежності видано 3,5 тис. назв навчально-методичної літератури. У цьому заслуга і Міністерства освіти та науки України та його структур, і Національної академії наук України, і самих авторів. Не обійшлося без негараздів, але зазвичай слабкі підручники не отримували грифу МОН (тут слід віддати належне відповідній комісії міністерства, яка налагодила систему ефективного рецензування).

Запровадження в середній школі повнокровного курсу історії України і створення нових підручників відбувалося в несприятливих економічних та політичних умовах. Згадаймо судові позови КПУ проти професорів Ф.Турченка, С.Тимченка й П.Панченка — авторів підручника з історії України новітньої доби, спроби офіційних кіл Росії нав'язати українським історикам московські схеми історичного процесу.

Коли було створено Інститут національної пам'яті (ІНП), з'явилася надія, що він, зосередивши увагу на люстраціях та на інших болісних проблемах, дасть рекомендації і щодо висвітлення цих проблем у шкільних підручниках з історії. Справді, пролунали заяви керівника ІНП академіка І.Юхновського про необхідність створення нових підручників...

19–21 листопада 2007 р. відбулася Робоча нарада з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл, за матеріалами якої випущено і розіслано у школи брошуру «Шкільна історія очима істориків — науковців» накладом шість тисяч. У роботі наради взяла участь група з 11 осіб на чолі з професором Н.Яковенко. Наряду відкрив І.Юхновський, цілком слушно зазначивши, що новий підручник має сприяти «розвиткові у дітей і юнацтва національної гордості, національної самосвідомості й патріотизму». Потому Н.Яковенко висловила гостре незадоволення шкільними підручниками з історії України, і це відбилось у підсумковому протоколі. Зокрема сказано, що вони «не відповідають ні державному стандарту, ні сучасному стану історичної науки, ні потребам суспільства» (Див.: Шкільна історія очима істориків — науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. — К., 2008.). Вердикт сумний, та чи об'єктивний? Як же бути з висновками фахівців комісії Ради Європи з підручників історії, які раніше відзначали прогрес українських науковців та методистів у цій справі і констатували, що нові підручники в цілому відповідають сучасним європейським вимогам?

Дозволю собі висловити свою думку з цього приводу і як науковець, і як людина, безпосередньо причетна до справи написання підручників (автор, редактор, рецензент ряду підручників протягом кількох років очолював комісію МОН України з підручників історії для середньої школи). Я не захищатиму слабких підручників і не заперечуватиму того факту, що автори навіть найкращих підручників припускаються помилок та погрішностей (хто від цього застрахований?). Але я проти огульної критики, проти категоричних нігілістських оцінок 17-річного доробку авторів.

Здивував уже підбір учасників наради, оскільки більшість їх не писала підручників з історії України! На нараді була представлена вузька група односторонців і не було нікого з їхніх опонентів, у тому числі жодного автора критикованих підручників! Уже ця обставина виключала принципову дискусію. Майже всі учасники наради досліджують проблеми української історії XIX — XX ст., і було б логічно, якби йшлося про цей період і

ці проблеми. Але учасники дискусії лише торкнулися їх, як і загальнотеоретичних питань. Марна річ шукати у брошурі розгорнутих згадок про УНР, УПА та ОУН, колективізацію, Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., акцію «Вісла» 1947 р. тощо, взагалі пекучих проблем новітньої історії (виняток становить доповідь О.Удода). Спробу В.Гриневича та О.Лисенка порушити ці питання інші учасники наради не підтримали. Зате К.Баханов, Л.Зашкільняк, Г.Касьянов, М.Мудрий, Н.Яковенко розпочали критику підручників, у яких висвітлювалася історія України до XIX століття. Під «роздачу» потрапили переважно 12 книжок, написаних такими авторами, як О.Бандровський, В.Власов, О.Данилевська, С.Голованов, С.Костирко, О.Малій, В.Мисан, В.Мороко, О.Реєнт, В.Смолій, В.Степанков, Ф.Турченко, П.Панченко, С.Тимченко, Б.Шалагінов, О.Шалагінова, — всього 16 осіб (один академік НАНУ, 7 докторів, 7 кандидатів наук і лише один вчитель-практик, який не має наукового ступеня). Тобто своїм науковим доробком група авторів підручників не поступається групі критиків. У зв'язку з цим заголовок брошури звучить досить претензійно: група критиків заявляє про своє виключне право на роль хранителів істини. Додамо, що зазначені підручники мають наукових редакторів та рецензентів із числа відомих науковців, а їх автори спиралися на програму курсу, розроблену колективом науковців та методистів (доктор історичних наук С.Кульчицький, кандидат історичних наук І.Гирич та ін.).

Учасники наради відзначили вісім «суттєвих недоліків», як от: «підручники міфологізують походження українського народу... представляючи буття нації як безперервний з прадавніх епох... процес», «у підручниках домінує політична та мілітарна історія», «підручники тиражують «песимістичне уявлення» про Україну як простір з безперервним — від XIII до XX століття — «колоніальним статусом», прищеплюючи комплекс меншовартості...», «підручникам притаманна апологетизація народних повстань, а по суті — схвалення анархічної, асоціальної поведінки», «підручники педалюють на етноцентричному баченні історії», натякається або прямо говориться про залежність авторів підручників «від радянської історіографії».

Почнемо з першого постулату, бо тут маємо справу з елементарним пересмикуванням. Усі автори критикованих підручників розуміють, що нація – це продукт новітньої доби, і тому, описуючи давні часи (Київська Русь, ранньомодерна доба), говорили тільки про українську народність чи етнічну спільноту, а не сучасну націю. Так, В.Смолій і В.Степанков пишуть, що у IV ст. жили праукраїнці, які склали ядро Антського союзу племен. Де критику бачать «націю», коли автори підручника розповідають усього лише про «праукраїнські племена»? Про українців, тим більше про українську націю, у «прадавню епоху» не пише жоден із підручників історії України, який має гриф МОН. То, може, перш ніж бити у дзвони, треба у святці зазирнути? Додамо, що сучасні англійські історики виводять походження англійців від ранньосередньовічних англосаксів, так само датують свій початок і французи; серби, хорвати й поляки ведуть свій початок від VI—VII ст. Євреї виводять свій початок від біблійного Авраама, який жив 4 тис. років тому, а про Ізраїльсько-Юдейську державу царів Давида та Соломона (XI ст. до н.е.) написано практично в усіх підручниках із всесвітньої історії. То чому ж критику ведуть вогонь по вітчизняних істориках, а не по англійських, французьких, ізраїльських та інших представниках західної історіографії, на яку нам пропонують рівнятися?

Домінація в підручниках політичної та військової історії типова не тільки для українських підручників, а й для підручників закордонних держав, у тому числі членів ЄС, наприклад Польщі. Ось зміст і обсяг першого з восьми розділів підручника Д.Бонковського: Під правлінням Анжу (с. 6–8); Польсько-литовська унія у 1385 р. (с. 9–11); Велика війна з хрестоносцями 1409–1411 (с. 11–14); Тринадцятилітня війна з хрестоносцями (с. 14–16); Монархія Ягеллонів у Європі (с. 17–19); Суспільство пізньосередньовічної Польщі (с. 20–22); Польська економіка у XV ст. (с. 23–27); Культура польського середньовіччя (с. 28–31). Приблизно такі ж пропорції і в українських підручниках з історії України, автори яких багато уваги приділяють культурі та церкві. Гірше з економічною історією, можливо тому, що вона – складніша для сприйняття учнів. Справді, мало в нас, порівняно із західноєвропейськими країнами, історії повсякдення, але ж автори підручників враховували, що цю прогалину значною мірою заповнював курс українознавства.

Що стосується «етноцентричного бачення історії», то тут автори лукавлять. Підручники приділяють певну увагу народам, які мешкають на території України (кримські татари, караїми, греки, вірмени тощо), є дані і про позитивні зв'язки та контакти між цими народами та українцями. Критики забули сказати, що значно більше матеріалу про сусідні народи, які мешкають як національні меншини і на території України, подається у підручниках із всесвітньої історії! Є ще й спеціальні програми та підручники з історії ряду національних меншин, які живуть у сучасній Україні. Крім того, національні меншини в Україні не обділені увагою урядів Ізраїлю, Польщі, Росії, Румунії, Угорщини, які надсилають їм свої підручники... Відзначимо, що у підручниках з історії країн ЄС висвітлюється насамперед історія титульної нації (народу, національності, етносу) і її держави. Знову звернімося до підручників історії Польщі. У покажчику до підручника Д. Бонковського знаходимо лише два поняття, пов'язані з Україною: «реєстрові козаки» і «Богдан Хмельницький», а з 250 сторінок тексту лише два-три присвячені українським сюжетам (походження козаків, повстання на чолі з Б. Хмельницьким, окремі

звістки про Цецорську та Хотинську битви тощо), переважно навіть без згадок про Русь-Україну чи русинів-українців. Таку ж картину бачимо і в підручнику колективу авторів (К.Поляцька та ін.), у якому, щоправда, додано абзац про «народження українського руху в Галичині», і в підручнику Є.Клюсека. Чомусь їм не рекомендують те, що нам, а якщо й рекомендують, то вони не поспішають ці рекомендації втілювати в життя. Бо якщо піти за рекомендаціями критиків, то історія України опиниться в підручниках на правах Попелюшки, як це було в радянські і царські часи. Вважаємо, що певні доповнення у цьому напрямі можна робити тільки паралельно з кроками іншої сторони (російської, польської тощо). А це стане можливим після того, як дійдуть спільного знаменника відповідні міждержавні комісії з історії, які мають узгодити дискусійні моменти.

Не можна сприйняти звинувачень у тиражуванні «песимістичного уявлення» про Україну, яке начебто прищеплює учням комплекс меншовартості, у тому, що автори зосереджують увагу «довкола оплакування наших історичних кривд і невдач», що у підручниках брак «позитивних прикладів та інтерпретацій». Автори ніколи не ставили за мету поширювати песимістичний погляд на історію України. Вони подали чимало матеріалу про могутність Київської та Галицько-Волинської держав, багатство вітчизняної культури, видатних митців, перемоги української зброї, демократичні традиції України тощо. Закид критиків – некоректний і тому, що колоніальний статус Русі-України не був безперервним (Галицько-Волинська держава XIV ст., удільні князівства XIII — XV ст., Гетьманщина XVII — XVIII ст.), і про це чітко сказано в підручниках. По-друге, на відміну від багатьох європейських народів, українці протягом тривалого часу справді не мали власної держави (оголошувати своєю українською державою Російську, Польську, Австрійську тощо держави – неприпустимо), і це породило чимало драм та трагедій для народу в цілому і для кожного жителя України зокрема. У такому дусі часто ведуть пропаганду російські шовіністи та комуністи, які пропонують «не ворушити минуле», «не роздмухувати голодомор», «не писати про репресії». Якщо їх послухати й мовчати про це, то ворогам України значно легше буде компостувати мізки нашій молоді своїми брехнями типу «голоду не було», «Росія (Польща і т.д.) ніколи не гнобила й не дискримінувала українців», «від української мови українці самі відмовилися»... Цікаво, а як учасники наради пропонують подавати історію Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.? Як малозначущий епізод, здатний породити меншовартісність? Євреї чи вірмени постійно нагадують світові про свої трагедії і аж ніяк не вважають, що це породжує комплекси.

Це неправда, що, змальовуючи об'єктивну картину тяжкого гніту іноземних держав щодо України, героїзуючи національно-визвольну боротьбу українського народу, підручники можуть сформувати «комплекс меншовартості»! Звідки критики взяли, що учні ідентифікуватимуть себе з «громадою у сіряках» чи з «нешчасними бомжами», прочитавши описи Національно-визвольної війни під керівництвом Б.Хмельницького? На наш погляд, вони себе ідентифікуватимуть із борцями за вільну Україну, за справедливість, із патріотами. Комплекс меншовартості може породити реалізація закликів Н.Яковенко та М.Мудрого, які пропонують знайти в підручниках місце для осіб із так званою «малоросійською ідентичністю» в часи Мазепи або лояльних до СРСР громадян, «які по-своєму теж любили Україну», пропонують також звернути увагу на активну роль лояльних українських інтелектуалів «у формуванні офіційної політики пам'яті». Невже вони не знають, що підручники у Норвегії та Франції не виховують дітей на прикладах Квіслінга, Лавалія? Пропонуються підходи для написання майбутніх підручників, які виховуватимуть не патріотів України, а швейків та осіб на кшталт горьковського Луки («где тепло, там и родина»). Політика колонізаторів полягала в тому, щоб винищити борців за незалежність і виростити людей, лояльних до імперії. А наскільки щирими були ті «лояльні» громадяни? Може, мовчали тому, що «благоденствували»? Чимало тих, хто підтримував самостійну Україну, воював у армії УНР (В.Сосюра, О.Вишня), оспівував героїв Крут (П.Тичина), потім під страхом репресій співали «осанну» загарбникам і лаяли «буржуазних націоналістів» (згадаймо вірш Тичини «Партія веде» чи памфлет Вишні «Самостійна дірка»).

Слід зважити і на специфіку української історії. Щоб порівняти долю України з долею держав — членів ЄС, можна навести бодай один приклад: у часи гітлерівської окупації Люксембурга було поранено сім люксембуржців (жодного загинлого!), у період окупації Данії вбито й поранено 36 датчан; втрати голландців були трохи більші. Якби під час окупації гітлерівцями України у 1941 р. загинуло стільки ж українців, як у країнах Бенілюксу, разом узятих, то можна було б про це сказати стисло й особливо не «плакати». Але якщо в нас лік жертв ішов на мільйони, то чи можна цю трагедію поставити на одну дошку з тією, яку пережили громадяни Бенілюксу? Наскільки аргументовані ряд зауважень критиків, можна судити, наприклад, із того, що один із них (К.Баханов) закинув Б.Шалагінову та О.Шалагіновій, що вони в «похмурих тонах» змалювали історію Русі-України після нашествия монголо-татар. Але ж той факт, що ординське нашествя справді відіграло дуже негативну роль у нашій історії, загальмувало розвиток земель Русі-України, — загально визнаний. То як же авторам подавати нашествя Батия? Як велике щастя для Русі-України чи як приклад позитивних контактів Сходу й Заходу?

Критики протестують і проти окреслення статусу українських земель протягом тривалого часу як колоніального. Ось Америка, Австралія, майже вся Африка, частина Азії – справді були колись колоніями, і дискусії нема. А Україна – не була! Але невже для того, щоб країна була названа колонією, між нею і метрополією має пролягати океан? Невже істотно важать подачки, які давали імперії, щоб посилити свою соціальну базу? Досить згадати Індію, в якій були багаті індійські заміндари, навіть автономні утворення з казково багатющими володарями Хайдарабаду, був навіть (до 1858 р.) «правитель» імперії Великих Моголів. Але від цього Індія не перестала бути колонією Великобританії.

У цьому ж логічному ряду – і докори Н.Яковенко, яка ставить на карб авторам підручників, що вони не згадують про демографічні втрати та господарські спустошення земель, викликані «козацькою революцією середини XVII ст.» і Коліївщиною; закиди М.Мудрого, що автори цілком негативно окреслюють політику «урядів Російської та Австрійської імперій», які, виявляється, відкривали в Україні гімназії та університети. М.Мудрий завершує свій пасаж дивним запитанням: «Як можна, тотально відкидаючи всі без винятку позитивні аспекти австрійської, російської чи польської влади, прищепити повагу до влади української?» – а далі констатує начебто притаманність різним регіонам України різних версій історичної пам'яті. Знову доводиться вказати на пересмикування, оскільки в багатьох підручниках наголошується, наприклад, на тому, що в Австро-Угорщині українці мали змогу відкривати свої школи та гімназії, видавати українською мовою книжки й газети, формувати політичні партії, але це добре лише порівняно з Російською імперією. Бо жодні поступки не могли й не можуть замінити українцям, як і будь-якій нації, своєї незалежної держави! Зате репресій, переслідувань, асиміляції українці зазнали повною мірою, а тривале перебування в межах Російської імперії поставило український народ в особливо тяжке становище. Народ скеровував величезні зусилля на боротьбу проти іноземної влади, люди гинули у боротьбі за свою державу, за свободу. Тому в підручниках так докладно розповідається про ці героїчні сторінки історії України, тому знаходяться слова вдячності і для Хмельницького, і для Гонти, і для бійців армії УНР та УПА. Візьміть інші цивілізовані держави, в яких оспівують Х.Ботева і В.Левського (Болгарія), Т.Костюшка (Польща), Д.Вашингтона (США)...

Жаль, що критики побачили в описах боротьби українців за кращу долю і незалежність тільки «надмірну милітаризованість», похвалу насильству, героїзацію «нищих людських інстинктів і дій». Варто підкреслити, що в Україні не було своїх колоній, а наші предки вели не загарбницькі війни проти Московії, Польщі, Туреччини тощо, а оборонні; це були війни за збереження себе як окремого етносу. Чим же не вгодили, наприклад, Н.Яковенко гайдамаки та їхні вожді? Тим, що прагнули ліквідувати панщину, припинити переслідування православної Церкви, відновити Гетьманщину? А чому, власне, критикам ближчий погляд на гайдамаків дворянського історика А.Скальковського («разбойники, воры, пятно в нашей истории»), польського великодержавного шовініста Ф.Равіти-Гавронського, а не Т.Шевченка?

Деяким критикам не подобається й те, як у підручниках подано історію українського козацтва. Так, Л.Зашкільняк звинувачує підручник В.Власова у тому, що він «наскрізь пронизаний ідеєю козакофільства, ідеалізацією козацтва як особливої верстви»), критик заперечує вживання терміна «національно-визвольні війни», бо «йшлося передусім про забезпечення майнових прав і привілеїв козацького стану, а не українського народу загалом», а «козацький промисел» це начебто тільки вияв «фактично розбійницьких дій на прикордонні». Він дивується, чому автори підручників велику увагу приділяють Гетьманщині. Жаль, що Л.Зашкільняк не досліджує історію козацтва. А так доводиться проводити своєрідний «лікнеп», відіславши його до капітальної історії українського козацтва, написаної понад 30 провідними науковцями (Історія українського козацтва. — К., 2006-2007, тт. 1—2). Тоді він мав би переконатися у тому, що погляд на т.зв. «Хмельниччину» як на національну революцію чи на національно-визвольну війну українського народу – незаперечно домінуючий в українській історіографії, що й відбито у підручниках. Той факт, що «Хмельниччина» підняла на боротьбу переважну більшість українців, що повстанці (а це не лише козаки, селяни, міщани, а й частина шляхти) виступили в обороні православної Церкви, що від повстання виграла маса раніше залежних селян, яка змінила свій статус, покозачилась, – елементарна істина. Оскільки покозачення було масове, сучасники нерідко називали український народ козацьким. А значний інтерес до Гетьманщини підручників пояснюється тим, що тоді це був єдиний осередок української державності, саме тут козацький стан виступає не лише як борець проти іноземного панування, а й як державотворчий стан.

Через видатну роль козацтва у боротьбі за незалежну Українську державу і її державотворчу роль воно було кісткою у горлі для російських і польських шовіністів. Досить згадати і компартійних ідеологів М.Суслова і В.Маланчука, і першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького, який у своїх промовах на початку 70-х років ХХ ст. засуджував «ідеалізацію князів та гетьманів»? Чому ж заступник директора Інституту українознавства НАНУ у своїй критиці підручників трохи не дослівно повторює гасла ідеологів «маланчуківщини»?

Є що відповісти й на ряд інших критичних зауважень... Підсумовуючи, слід сказати, що загальна гостра критична оцінка підручників з історії України в цілому необ'єктивна й упереджена, часто базується на ненаукових підставах, а під маркою найсучасніших підходів пропонуються призабуті стереотипи з арсеналу компартійних ідеологів, російської та польської великодержавно-шовіністичної історіографії.
